

Troballa de dracmes, divisors i denaris, potser de la zona de Tivissa

GABRIEL VILLARONGA*

En ocasió de la visita a una col·lecció numismàtica situada al sud de França, vàrem poder comprovar que, a més d'altres materials d'interès, hi havia un conjunt coherent que formava part d'una troballa o tresor amb materials que pertanyen a la II Guerra Púnica (218 aC-202 aC.). Segons les informacions que ens va donar el seu propietari, sembla que el conjunt provenia de les Terres de l'Ebre, possiblement de Tivissa.

El conjunt conté 28 monedes, 2 trossos petits de plata i un anell d'or.

La composició completa del tresor és:

- 3 dracmes emporitanes amb el cap de pegàs transformat.
- 4 dracmes ibèriques amb llegenda *Iltirtar*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda *Iltirtasalir*.
- 4 dracmes ibèriques amb llegenda *Kum*.
- 2 dracmes ibèriques amb llegenda *Etokisa*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda *Bekose*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda *Tikose*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda *Erur*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda de difícil lectura i símbol *crisaor*.
- 1 dracma ibèrica amb llegenda de difícil lectura.
- 1 tritetartemorion amb símbol llop d'*Iltirta*.
- 1 tritetartemorion amb llegenda *Kum*.
- 2 tritetartemorions ibèrics del tipus de la roda.
- 4 denaris romans republicans.
- 1 quinari romà republicà.
- 2 trossos petits de plata.
- 1 anell d'or.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN (IEC).

Vegem ara el catàleg detallat del material:

1.- Dracma d'Emporion. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins. Collar amb llaç al darrera.
r/ Pegàs amb el cap modificat a la dreta. Dessota, inscripció grega Emporiton.
Pes: 4,09 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 9 h. ACIP 186.

2.- Dracma d'Emporion. AR.

a/ Similar a l'anterior.
r/ Similar a l'anterior.
Pes: 4,63 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP 186.

3.- Dracma d'Emporion. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins amb pentinat acabat amb 4 rínxols de ganxo.
r/ Similar a l'anterior.
Pes: 4,80 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP 200.

4.- Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica Iltirtar **𐤇𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕** i símbol llop.
Pes: 4,56 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 2 h. ACIP 346.

5.- Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.

a/ Similar a l'anterior.
r/ Similar a l'anterior, llegenda ibèrica Iltirtar **𐤇𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕**.
Pes: 4,56 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP 346.

6.- Dracma d'Iltirtar. Símbol llop. AR.

a/ Mateix encuny que l'anterior.
r/ Similar a l'anterior, però llegenda Iltirtar **𐤇𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕**.
Pes: 4,68 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 6 h. ACIP 346.
Contingut d'argent: 95,8%.

7.- Dracma d'Iltirtar. Símbol llop. AR.

a/ Similar a l'anterior.
r/ Igual a l'anterior però llegenda Iltirtar **𐤇𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕𐤕**.
Pes: 4,96 g. Diàmetre: 17/18 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP 346.
Contingut d'argent: 95,7%.

8.- Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota inscripció ibèrica Iltirtasalir **ΥΙΥΓΧΜΡΙΤΛ** i símbol llop.

Pes : 4,63 g. Diàmetre: 19 mm. Posició d'encunys: 3 h. ACIP 348.

Contingut d'argent: 96%.

9.- Dracma amb llegenda Kum. Símbol dofí. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota dofí, inscripció ibèrica Kum **ΟΥ**.

Pes: 4,65 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 3 h. ACIP 391.

10.- Dracma amb llegenda Kum. Símbol dofí. AR.

a/ Mateix encuny que l'anterior.

r/ Similar a l'anterior **ΟΥ**.

Pes: 4,62 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 7 h. ACIP 391.

11.- Dracma amb llegenda Kum. AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Similar a l'anterior, **ΟΥ** però sense dofí.

Pes: 4,60 g (foradada). Diàmetre: 19 mm. Posició d'encunys: 5 h. ACIP 391, variant sense dofí.

12.- Dracma amb llegenda Kum. AR.

a/ Cap femení a la dreta. Davant, gamba i dofí. Darrera, tonyina.

r/ Similar a l'anterior **ΟΥ**, sense dofí.

Pes: 4,72 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 3 h. ACIP 393.

Contingut d'argent: 95,3%.

13.- Dracma amb llegenda Etokisa. AR.

a/ Cap femení a la dreta. Davant, dos dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica Etokisa **ΕΥΛΜΡ**.

Pes: 4,63 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP 422.

Contingut d'argent: 93,1%.

14.- Dracma amb llegenda Etokisa. AR.

a/ Mateix encuny que l'anterior.

r/ Mateix encuny que l'anterior.

Pes : 4,62 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 10 h. ACIP 422.

15.- Dracma amb llegenda Bekose. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat per tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica Bekose **ΒΞΞΕ**.

Pes: 4,72 g. Diàmetre: 19 mm. Posició d'encunys: 9 h. ACIP 430, però lectura de la llegenda errònia.

Contingut d'argent: 95,9%.

16.- Dracma amb llegenda Tikose o Bekose? AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Pegàs a l'esquerra amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica Tikose o Bekose? **ΤΞΞΕ**.

Pes: 4,32 g. Diàmetre: 18/20 mm. Posició d'encunys: 8 h. ACIP 429, variant de lectura de la llegenda i pegàs a l'esquerra.

Contingut d'argent: 94,8%.

17.- Dracma amb llegenda Erur? AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica Erur? **ΕΡΡΟ**.

Pes: 4,41 g. Diàmetre: 20/21 mm. Posició d'encunys: 3 h. ACIP 447.

Contingut d'argent: 95,8%.

18.- Dracma amb llegenda ibèrica. Símbol *crisaor*. Inèdita. AR.

a/ Cap femení a la dreta voltat per tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, *crisaor* i inscripció ibèrica **ΝΩΟ**.

Pes: 4,68 g. Diàmetre: 18/20 mm. Posició d'encunys: 6 h. ACIP, variant símbol número 322.

Contingut d'argent: 93,8%.

19.- Dracma amb llegenda ibèrica. Inèdita. AR.

a/ Cap femení a la dreta, voltat de tres dofins.

r/ Pegàs a la dreta amb el cap modificat. Dessota, inscripció ibèrica de difícil lectura **ΑΟΤ---Τ**.

Pes: 3,82 g. Diàmetre: 19 mm. Posició d'encunys: 6 h. ACIP no.

Contingut d'argent: 99,8%.

20.- Tritetartemorion d'Iltirta. AR.

a/ Cap viril a la dreta.

r/ Roda dividida per tres radis en dos quadrants i un semicercle: creixent intern; cercle; llop a la dreta.

Pes: 0,53 g. Diàmetre: 9/10 mm. Posició d'encunys: 6 h. ACIP no, variant.

21.- Tritetartemorion amb llegenda Kum. AR.

a/ Cap viril a l'esquerra.

r/ Roda dividida per quatre radis en quatre quadrants: buit; inscripció ibèrica **ΘΥ**; A; M.

Pes: 0,55 g. Diàmetre: 10/11 mm. Posició d'encunys: 5 h. ACIP 477.

22.- Tritetartemorion ibèric. AR.

a/ Cap viril a la dreta.

r/ Roda dividida per quatre radis en quatre quadrants: buit; 3 glòbuls en triangle; triangle; **Μ**.

Pes: 0,27 g. Diàmetre: 9/11 mm. Posició d'encunys: 12 h. ACIP no, variant.

23.- Tritetartemorion ibèric. AR.

a/ Cap femení a la dreta.

r/ Roda dividida per tres radis en dos quadrants i un semicercle: cercle i un punt; un punt; creixent extern amb punt central i dos punts.

Pes: 0,48 g. Diàmetre: 9/10 mm. Posició d'encunys: 1 h. ACIP no.

Acta Numismàtica 36, pàg. 51, núm. 41 (13).

24.- Denari romà republicà. Sicília (Siracusa) 211/210 aC. AR.

a/ Cap galeat de Roma a la dreta. Darrera, X.

r/ Els dioscurs cavalcant cap a la dreta amb llança. Dessota, C. AL, i cartel·la amb ROMA.

Pes: 4,12 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 7 h. RRC 75 a.

Contingut d'argent: 97,6%.

25.- Denari romà republicà. Sicília (Siracusa), 211/210 aC. AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Els dioscurs cavalcant cap a la dreta amb llança. Dessota, cartel·la amb ROMA.

Pes: 4,18 g. Diàmetre: 18 mm. Posició d'encunys: 3 h. RRC 75 c.

Contingut d'argent: 99,2%.

26.- Denari romà republicà. Sicília (Siracusa), 210/209 aC. AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Similar a l'anterior, però amb símbol ceptre dessota els cavalls.

Pes: 3,74 g. Diàmetre: 19/20 mm. Posició d'encunys: 9 h. RRC 78.
Contingut d'argent: 98,9%.

27.- Denari romà republicà. Hispània (?), 211/210 aC. AR.

a/ Similar a l'anterior.

r/ Similar a l'anterior, però lletra B dessota els cavalls.

Pes: 4,28 g. Diàmetre: 18/19 mm. Posició d'encunys: 11 h. RRC 104.

Contingut d'argent: 99,6%.

28.- Quinari romà republicà. Sicília (Catània), 213/212 aC. AR.

a/ Cap galeat de Roma a la dreta. Darrera V.

r/ Els dioscurs cavalcant cap a la dreta amb llança. Dessota, cartel·la amb ROMA.

Pes: 2,40 g. Diàmetre: 15/16 mm. Posició d'encunys: 12 h. RRC 68-2b.

Contingut d'argent: 98,2%.

29.- Fragment de plata retallada amb dibuix esgrafiàt geomètric.

Dimensions: 25 mm x 14 mm x 3 mm de gruix. Pes: 3,64 g.

30.- Fragment de plata retallat, quadrat i llis.

Dimensions: 10 mm x 9 mm x 0,5 mm gruix. Pes: 0,36 g.

31.- Anell d'or ibèric doble anular en espiral, amb dibuixos rectilinis dobles que ressegueixen el perfil de l'anell.

Diàmetre: 18 mm. Amplada total: 12 mm. Amples: 4/6 mm. Pes: 2,18 g.

Comentaris al material i al seu estudi

Pel que fa a la presència de trossos de plata, cal dir que es tracta d'un fet molt habitual en la major part dels tresors hispànics de la II Guerra Púnica. També cal esmentar l'anell d'or en espiral, que, segons Òscar Caldés i Xavier Sicart, segurament fora iber, amb una certa similitud amb els braçalets de plata en espiral trobats en un dels tresors de Tivissa.

Hem de fer constar la important col·laboració de Pierluigi Debernardi (1) en la classificació i datació de les monedes del període romà republicà. Hem pres les seves teories de datació i seca d'encunyació per davant de les que dona Crawford al seu llibre RRC(2) perquè es basen en investigacions numismàtiques més recents. Devem a P. Debernardi la possible atribució a una encunyació hispànica del denari RRC 104, número 27 del nostre treball, encara que està en fase d'estudi i no està publicat.

També és gràcies a P. Debernardi que podem facilitar el contingut d'argent d'algunes de les monedes. Hi són tots els de les monedes romanes però, malgrat que ens en manquen alguns de les ibèriques, podem dir que oscil·len entre el 93,1% i el 99,8%, encara que en la seva majoria, excepte dues, es troba entre el 93,8% i el 96%. Aquests valors determinen, com podem veure, un percentatge molt alt d'argent en les emissions de les dracmes ibèriques d'imitació emporitana.

Per a la classificació de les monedes ibèriques, hem emprat el llibre de Leandre Villaronga i Jaume Benages ACIP (4). Per a la classificació de les monedes romano-republicanes, hem emprat el llibre de Michael H. Crawford, RRC (2).

Facilem a continuació un breu comentari sobre les principals novetats que, al nostre parer, aporta aquesta nova troballa.

Un primer punt important és l'aclariment de la llegenda ibèrica Bekose, número 15 del catàleg, que Leandre Villaronga interpretà com Kese o Kose (ACIP 430), ja que els exemplars coneguts fins al moment no permetien una lectura correcta de la llegenda. En aquest mateix número d'*Acta Numismàtica*, Jaume Benages (5) en fa un acurat i aprofundit estudi.

El segon punt a destacar és la moneda número 18 del catàleg de la nostra troballa. Presenta com a símbol, sota el pegàs del revers, un petit homenet amb els genolls doblegats agafant-se amb les mans les puntes dels peus. Aquest nou símbol, inèdit fins ara, s'ha d'afegir als publicats per Leandre Villaronga (6) i a les ampliacions publicades per X. Sanahuja i M. Marata (7), i Gabriel Villaronga (8). La llegenda ibèrica que presenta aquesta dracma no és inèdita, sinó que també la trobem igual amb símbol cap de cavall, ACIP 322. L'encuny d'anvers d'ambdues monedes també és el mateix. Aquest nou símbol recorda molt, a falta de les ales, el cap del pegàs transformat en *crisaor* de les dracmes emporitanes encunyades a partir del 218 aC, coincidint amb el desembarcament d'Escipió a Emporion i l'inici de la II Guerra Púnica.

Els ibers també encunyaren les seves dracmes d'imitació amb el cap del pegàs transformat en *crisaor*, que el nou símbol no fa més que copiar però sense posar-li les ales. També a les dracmes ibèriques, el cap del pegàs transformat sovint no porta ales. Observant detingudament el símbol de cap de cavall de la dracma ACIP 322, podem determinar que es tracta del coll i cap de pegàs transformat en *crisaor*. Per tant, també hi ha una certa similitud de tipus en el símbol d'ambdues dracmes.

El tercer punt a comentar és el de la composició. Hi ha dues tipologies de monedes ibèriques que destaquen per la seva abundància. La primera, Iltirta, amb 6 monedes (4 dracmes amb llegenda Iltirtar, 1 dracma amb llegenda Iltirtasalir, 1 tritetartemorion amb símbol llop). Aquesta seca seria, doncs, la més important o de més influència al territori. També és la seca que dugué a terme

un major volum d'emissions de monedes ibèriques durant el període de la II Guerra Púnica.

La segona tipologia correspon a les emissions amb llegenda Kum, amb 5 monedes (4 dracmes ibèriques i 1 tritetartemorion). Aquest fet ve a suggerir que, probablement, el lloc de la troballa fou molt proper a la seca que encunyà aquestes monedes. Núria Tarradell (9 i 10) proposa de situar aquesta seca al poblat del Castellet de Banyoles a Tivissa. Òscar Caldes i Xavier Sicart (3) ens han ofert molt amablement el seu treball, pendent de publicació, en què aporten la important troballa, feta durant la campanya d'excavacions del 2017, d'una prova d'encuny en plom d'un revers d'una dracma ibèrica amb llegenda Kum.

Parlant amb Òscar Caldes, ens ha confirmat que, en la darrera campanya d'excavacions al Castellet de Banyoles, han trobat dues noves dracmes amb llegenda Kum, i una d'elles es pràcticament calcada a la prova d'encuny. La prova d'encuny de revers es trobaria també molt propera al revers de la moneda número 12 de la nostra troballa. Per tant, podem afirmar amb força seguretat que les emissions ibèriques, tant de dracmes com de divisors, amb llegenda Kum són encunyades al poblat ibèric del Castellet de Banyoles, i que molt probablement la troballa que estem estudiant és del mateix poblat.

Veiem que, de les 23 monedes ibèriques que componen la troballa, 11 exemplars, és a dir, el 48%, corresponen a la seca més important, Iltirta, i a la pròpia d'encunyació del lloc de la troballa, Kum.

Un altre punt a considerar és l'absència de dracmes ibèriques amb la llegenda ibèrica Kertekunte, normalment present a les troballes de Tivissa o properes, fet que va fer pensar a Leandre Villaronga (12) i a Miquel de Crusafont (13) en la hipòtesi que Kertekunte s'identifiqués amb Tivissa. Per la composició d'aquest nou conjunt, però, no podem aportar cap novetat sobre aquest punt.

Ens resta parlar d'un quart punt, que és el de la cronologia de les emissions. La precisió del estudis sobre la cronologia dels amonedaments romans ens facilita la número 26 com a moneda més moderna de la troballa, amb una datació situada entre el 210 i 209 aC (1). A més, la presència, en gairebé tots els tresors hispànics de la II Guerra Púnica d'aquest denari RRC 78-1 (amb símbol ceptre, imatge de poder i d'autoritat) fa pensar, segons P. Debernardi (1), que aquesta emissió molt probablement la van fer encunyar les forces d'Escipió en una seca de Sicília per finançar la seva lluita a la Península Ibèrica. Per tant, no degué transcórrer gaire temps des de la seva encunyació fins a la seva arribada a la Península Ibèrica.

Tots aquests arguments fan pensar en una destrucció del poblat, on s'ha trobat el tresorejament (Castellet de Banyoles?), en una data aproximada del 209/208 aC. No creiem que s'allargués més. També ens referma en aquesta teoria el fet que, segons les converses mantingudes amb Òscar Caldes, tant algunes

de les monedes d'aquest tresorejament com algunes de les trobades a les excavacions del Castellet de Banyoles, presenten la superfície amb una concreció dura i ennegrida que ell atribueix a l'acció del foc en el moment de la destrucció del poblat.

La conclusió de l'anàlisi d'aquesta troballa ens porta a pensar que es tracta d'un tresorejament molt semblant, pel seu contingut, als de Tivissa (9-10-11), al d'Ebre-Segre (12) i al de Ribera d'Ebre (13). Geogràficament, són del mateix lloc o molt propers, i correspondrien tots a la mateixa època de destrucció del poblat del Castellet de Banyoles, fet que degué passar cap al final de la II Guerra Púnica, entre el 209 i 208 aC. També cal destacar, un cop més, la confirmació de la gairebé segura atribució de les monedes amb llegenda ibèrica Kum al poblat ibèric del Castellet de Banyoles, a Tivissa.

Finalment, hem donat a conèixer un nou símbol, el *crisaor*, en els amonedaments de les dracmes ibèriques, i s'aclareix la falsa atribució a Kese d'unes dracmes ibèriques que Jaume Benages estudia en aquest mateix número d'*Acta Numismàtica* (5). També s'han afegit diverses variants inèdites de dracmes i divisors ibèrics, els números 11, 16, 19, 20 i 22, descrites en el catàleg.

A banda de P. Debernardi, ja esmentat en el text, volem agrair a Òscar Caldés, col·laborador de les excavacions de Castellet de Banyoles en les darreres campanyes, la seva ajuda i col·laboració facilitant els seus treballs i opinions encara no publicats, i a Miquel de Crusafont el seu encoratjament i col·laboració en la confecció d'aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

- 1- DEBERNARDI, Pierluigi (2019). "Tivissa 1, Drieves, Valera, Armuña de Tajuña e X4 un aggiornamento dei tessoretti romani repubblicani del fronte ispanico". *Acta Numismàtica* 49, p. 95-127.
- 2- CRAWFORD, Michael H. (1974). *Roman Republican Coinage* RRC, Cambridge.
- 3- CALDÉS, Òscar; SICART, Xavier (2018). "Nuevos hallazgos monetarios en el yacimiento ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona). Una ceca del siglo III a.C.". *Actas del XVI Congreso Nacional de Numismática*. Barcelona, 28-30 noviembre 2018 (en premsa).
- 4- VILLARONGA, Leandre; BENAGES, Jaume (2011). *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula/Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica* (ACIP). Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona.
- 5- BENAGES, Jaume (2020). "La pretesa dracma ibèrica amb llegenda Kese", *Acta Numismàtica* 50, p. 57.

6- VILLARONGA, Leandre (1998). *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), *Complements d'Acta Numismàtica*, vol. 3, Barcelona, p. 111-112.

7- SANAHUJA, Xavier; MARATA, Miquel (2014), "Tipus inèdit de dracma ibèrica amb pròtom de llop", *Acta Numismàtica* 44, p. 43-45.

8- VILLARONGA, Gabriel (2018), "Tipus inèdit de dracma ibèrica amb símbol àguila", *Acta Numismàtica* 48, p. 45-46.

9- TARRADELL-FONT, Núria (2003-2004). "Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa (Ribera d'Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors". *Fonaments* 10/11, p. 245-317.

10- TARRADELL-FONT, Núria; NOGUERA, Jaume (2007). "Avance al estudio de las monedas del Camí del Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona)". *Actas del XII Congreso Nacional de Numismática*, Cadis, 23-24 octubre 2007, p. 143-161.

11- VILLARONGA, Leandre (1982). "El tresor IV de Tivissa (Ribera d'Ebre, Tarragona)". *Acta Numismàtica* 12, p. 63-74.

12- VILLARONGA, Leandre (1983). "Un tresor de la zona Ebre-Segre (Tarragona)". *Acta Numismàtica* 13, p. 47-57.

13- CRUSAFONT I SABATER, Miquel de (2006). "Dracmes i divisors ibèrics inèdits en una troballa a la Ribera d'Ebre". *Acta Numismàtica* 36, p. 39-53.

Complement a la bibliografia

NOGUERA GUILLEM, Jaume (2008). "Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro". *Archivo Español de Arqueología* 81, p. 31-48.

18

18 (x2)

19

20 (x2)

21 (x2)

22 (x2)

23 (x2)

24

25

26

27

28

29 (x2)

30 (x2)

31 (x2)